

Feasibility Study of Artificial Intelligence Application in Legal Education

Shahram Ranjdoust^{1*}, Parisa Valizad Ziyaei², Raziye Jafarpour², Fatemeh Valipour², Raha Gassabi Kaleybari², Parvin Asgharzadeh²

1. Department of Educational Studies and Curriculum Planning, Mara.C., Islamic Azad University, Marand, Iran

2. PhD Student, Department of Curriculum Planning, Mara.C., Islamic Azad University, Marand, Iran

ABSTRACT

The study aimed to examine the feasibility of integrating artificial intelligence into legal education, focusing on technological, educational, and ethical–legal requirements within Iran’s higher education system. This research employed an exploratory sequential mixed-methods design. In the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with 24 law professors and educational technology experts in Tehran, and data were analyzed thematically. Based on these findings, a researcher-made questionnaire was distributed among 250 law professors and students. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics, confirmatory factor analysis, and structural equation modeling. Results indicated a high willingness to adopt AI in legal education, though infrastructural readiness remains insufficient. Confirmatory factor analysis validated five core constructs—awareness and attitude, technological requirements, ethical–legal considerations, educational preparedness, and willingness to use—showing good model fit (CFI=0.94, RMSEA=0.056). Educational preparedness and technological awareness were the strongest predictors of willingness to use AI, with ethical–legal factors mediating their relationship. Implementing AI in legal education requires synergy among technology, pedagogy, and ethics. Strengthening digital infrastructure, training faculty in AI literacy, and establishing ethical and legal frameworks are essential for transitioning toward intelligent legal education.

Received: 02 Aug 2025

Accepted: 12 Nov 2025

First Available: 13 Nov 2025

Final Publication: 22 Dec 2025

Keywords

Artificial intelligence, legal education, thematic analysis, confirmatory factor analysis, ethics of technology

How to cite:

Ranjdoust, S., Valizad Ziyaei, P., Jafarpour, R., Valipour, F., Gassabi Kaleybari, R., & Asgharzadeh, P. (2025). Feasibility Study of Artificial Intelligence Application in Legal Education. *Study and Innovation in Education and Development*, 5(4), 1-17.

* Corresponding Author:

Dr. Shahram Ranjdoust

E-mail: Dr.Ranjdoust@iau.ac.ir

© 2025 the authors. Published by Institute for Knowledge, Development, and Research.

This is an open access article under the terms of the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) License.

EXTENDED ABSTRACT

INTRODUCTION

The emergence of artificial intelligence (AI) as a transformative force across all domains of knowledge has reshaped the discourse on higher education, particularly in law schools where critical reasoning, ethical interpretation, and procedural justice remain central learning outcomes. In recent years, AI technologies—ranging from generative models such as ChatGPT to specialized legal analytics systems—have begun to penetrate legal education, offering both unprecedented opportunities and complex challenges (2, 4). In legal education, the integration of AI is not merely a matter of technological adoption but also of epistemological and ethical reconsideration. The legal field, historically grounded in human judgment and interpretive reasoning, now faces questions about whether algorithmic systems can supplement, or even substitute, human cognitive and moral capacities (1).

Roman (1) argues that AI introduces a new paradigm for positive understanding of law, allowing jurists and students to interpret legal norms through computational models that enhance objectivity and consistency. Similarly, Isakov (6) notes that AI-driven legal analytics can facilitate the synthesis of complex case law, enabling learners to navigate large databases with higher efficiency and analytical precision. However, this transformation also brings forward challenges related to privacy, liability, authorship, and the ethical autonomy of both educators and learners (9). Studies in various educational contexts have revealed that AI-enhanced learning environments promote deeper engagement and critical thinking among students, provided that teachers are adequately trained to manage and interpret the technologies involved (7, 8).

Global evidence suggests that integrating AI in legal curricula demands the development of digital literacy among faculty and students, as well as the creation of new pedagogical models that blend traditional instruction with adaptive learning systems (3). Migliorini and Moreira (3) emphasize the importance of nurturing AI literacy in law schools to ensure that future legal professionals can responsibly interpret, audit, and regulate AI tools. In contrast, Nwaechefu et al. (12) point out that the lack of institutional readiness, insufficient infrastructure, and cultural resistance remain significant barriers, especially in developing contexts. Furthermore, Korbayram and Hoca (14) warn that judicial reliance on AI—without human oversight—can jeopardize legal legitimacy and procedural fairness. These concerns are equally relevant to legal education, where over-reliance on automated feedback may risk diminishing interpretive nuance.

Meanwhile, research by Wang and Yang (10) has shown that international models of AI-driven legal education can enhance equitable access to learning by connecting students from diverse regions through digital networks. In China, Zhao et al. (11) demonstrated that AI integration into legal theory and practice improved accuracy in legal decision-making and analytical depth, highlighting its potential to reduce human error. Similarly, in Russia, Morozov (17) documented the institutional adoption of AI-assisted teaching methods within the Department of Computer Law at Moscow State University, illustrating a successful example of interdisciplinary collaboration between legal and technological departments.

However, ethical and philosophical questions continue to dominate the discourse. Barabash (16) explores the implications of AI within medical and reproductive law, arguing that the convergence of AI and bioethics necessitates new interpretations of human rights and legal accountability. This resonates with the broader educational context: legal education must evolve to prepare students not only to use AI but also to question its societal and ethical ramifications (5). Pasupuleti (5) conceptualizes this evolution as “quantum jurisprudence,” where legal reasoning merges with probabilistic and computational models. Collectively, these insights underline that AI’s integration into legal education is not a purely technical transition—it represents a paradigm shift in how legal knowledge is created, transmitted, and legitimized.

In light of these theoretical, pedagogical, and ethical complexities, the present study sought to examine the feasibility of integrating artificial intelligence into legal education within the context of Iranian higher education. The research focused on identifying technological, educational, and ethical-legal requirements that determine the readiness of law faculties for AI adoption, combining both qualitative and quantitative methods to produce an evidence-based model for informed policy development.

METHODS AND MATERIALS

The study employed a sequential exploratory mixed-methods design comprising qualitative and quantitative phases. The qualitative phase aimed to identify the key dimensions of AI feasibility in legal education through in-depth, semi-structured interviews with 24 legal scholars, technology experts, and educational policymakers in Tehran. Participants were selected purposively based on their experience with digital pedagogy, educational policy, or AI-based systems. Interviews were transcribed and analyzed thematically using NVivo 14 software, following six steps of thematic analysis: familiarization, coding, theme generation, review, definition, and synthesis.

In the quantitative phase, a structured questionnaire derived from the qualitative findings was administered to a random stratified sample of 250 law professors and students in Tehran universities. The survey measured awareness, attitudes, technological readiness, ethical-legal concerns, and willingness to adopt AI in educational settings. Reliability was assessed using Cronbach's alpha ($\alpha = 0.87$), while construct validity was tested through confirmatory factor analysis (CFA) using SmartPLS. Descriptive and inferential statistics, including means, standard deviations, factor loadings, and model fit indices, were computed.

FINDINGS

The qualitative analysis yielded five overarching themes: technological infrastructure, educational preparedness, ethical-legal challenges, user attitudes and acceptance, and developmental opportunities. Participants emphasized that effective AI integration in legal education requires robust data protection systems, localized AI platforms, and continuous faculty training. Ethical considerations such as academic honesty, algorithmic bias, and data privacy were recurrent themes across interviews.

Descriptive statistical results indicated generally positive attitudes toward AI adoption in legal education. The mean scores of key variables exceeded the theoretical midpoint ($M = 3.0$), with the highest average corresponding to “willingness to use AI in the future” ($M = 3.81$, $SD = 0.64$) and the lowest to “technological infrastructure readiness” ($M = 3.22$, $SD = 0.69$). This pattern suggests optimism toward AI's educational potential, tempered by practical limitations in infrastructure.

Confirmatory factor analysis verified the internal consistency and convergent validity of the proposed model. All factor loadings exceeded 0.70, average variance extracted (AVE) values surpassed 0.50, and composite reliabilities were above 0.80. Fit indices ($CFI = 0.94$, $RMSEA = 0.056$, $TLI = 0.92$) confirmed strong model adequacy. Structural analysis further revealed that “educational preparedness” and “technological awareness” were the strongest predictors of “intention to use AI,” while “ethical-legal considerations” acted as a mediating variable influencing the relationship between awareness and behavioral intention.

Overall, the integrated model provided a statistically sound representation of the factors influencing AI feasibility in legal education. It confirmed that readiness for AI adoption depends on both cognitive and infrastructural dimensions—highlighting the critical interplay between human understanding, institutional support, and ethical regulation.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The findings of this study align with global research emphasizing that the successful incorporation of artificial intelligence into legal education requires more than access to technology—it demands a reconfiguration of pedagogical philosophies, institutional frameworks, and ethical governance. The identified dimensions reflect the dual nature of AI's influence: on the one hand, it enhances efficiency, analytical precision, and interactivity; on the other hand, it challenges foundational assumptions about authorship, responsibility, and human judgment.

The confirmation of “educational preparedness” as the strongest predictor of AI adoption underscores that technological change in academia is fundamentally a human process. Faculty members' digital literacy, openness to pedagogical innovation, and institutional support structures determine whether AI will act as a catalyst for educational improvement or as a superficial tool. This resonates with international findings that emphasize faculty training and interdisciplinary collaboration as prerequisites for meaningful digital transformation in legal education.

The mediating role of ethical-legal considerations also highlights the unique position of law as a discipline: while AI can accelerate case analysis, automate feedback, and personalize instruction, its application must operate within strict boundaries of confidentiality, fairness, and accountability. Ethical tension arises when algorithmic systems generate legal arguments or feedback without transparency, potentially undermining students' capacity for critical reflection. Therefore, regulatory frameworks at the institutional and national levels must clarify the permissible scope of AI-assisted teaching and the responsibility of human instructors for its outputs.

Moreover, the findings reinforce the necessity of developing localized AI systems tailored to linguistic, cultural, and legal specificities. Borrowing foreign AI models without contextual adaptation risks misalignment with national curricula and legal traditions. This study, by focusing on the Iranian educational context, provides empirical insights into these local dynamics while contributing to broader discussions on digital transformation in global legal education.

Ultimately, the proposed feasibility model offers a roadmap for higher education policymakers seeking to balance innovation with integrity. It suggests that the path toward intelligent legal education lies in coordinated efforts that unite technology, ethics, and pedagogy under a shared vision of justice and accessibility.

امکان‌سنجی کاربست هوش مصنوعی در آموزش رشته حقوق

شهرام رنج‌دوست^{۱*}، پریسا ولیزاد ضیائی^۲، راضیه جعفرپور^۲، فاطمه ولی پور^۲، رها قصابی کلیری^۲، پروین اصغرزاده^۲

۱. گروه علمی مطالعات تربیتی و برنامه ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

۲. دانشجوی دکتری، گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

چکیده

هدف این پژوهش بررسی امکان‌سنجی به‌کارگیری هوش مصنوعی در آموزش رشته حقوق با تمرکز بر الزامات فناوریانه، آموزشی و اخلاقی-حقوقی در نظام آموزش عالی ایران است. پژوهش حاضر از نوع ترکیبی اکتشافی-توالی است که در دو بخش کیفی و کمی انجام شد. در بخش کیفی، داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۴ نفر از اساتید حقوق و متخصصان فناوری آموزشی در تهران گردآوری و با روش تحلیل مضمون بررسی شد. بر اساس یافته‌های کیفی، پرسش‌نامه‌ای محقق‌ساخته تدوین و در بین ۲۵۰ نفر از اساتید و دانشجویان رشته حقوق توزیع شد. تحلیل داده‌های کمی با استفاده از آمار توصیفی، تحلیل عاملی تأییدی و مدل‌یابی معادلات ساختاری انجام گرفت. نتایج نشان داد که تمایل به استفاده از هوش مصنوعی در آموزش حقوق در سطح بالا قرار دارد، اما الزامات فناوریانه و زیرساختی هنوز به‌طور کامل تأمین نشده است. تحلیل عاملی تأییدی، پنج سازه اصلی شامل آگاهی و نگرش، الزامات فناوریانه، ملاحظات اخلاقی-حقوقی، آمادگی آموزشی و تمایل به استفاده را تأیید کرد ($CFI=0.94$, $RMSEA=0.056$). همچنین، «آمادگی آموزشی» و «آگاهی فناوریانه» قوی‌ترین پیش‌بین‌های تمایل به استفاده از هوش مصنوعی بودند و «ملاحظات اخلاقی-حقوقی» نقش میانجی در این ارتباط داشت. کاربست هوش مصنوعی در آموزش حقوق مستلزم هم‌افزایی میان فناوری، آموزش و اخلاق است. توسعه زیرساخت‌های دیجیتال، تربیت اساتید متخصص و تدوین چارچوب‌های اخلاقی و قانونی می‌تواند مسیر گذار به آموزش حقوق هوشمند را هموار سازد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۱

تاریخ چاپ اولیه: ۱۴۰۴/۰۸/۲۲

تاریخ چاپ نهایی: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها

هوش مصنوعی، آموزش

حقوق، تحلیل مضمون،

تحلیل عاملی تأییدی،

اخلاق فناوری

شیوه ارجاع‌دهی:

رنجدوست، شهرام، ولیزاد ضیائی، پریسا، جعفرپور، راضیه، ولی پور، فاطمه، قصابی کلیری، رها، و اصغرزاده، پروین. (۱۴۰۴). امکان‌سنجی کاربست هوش مصنوعی در آموزش رشته حقوق. پژوهش و نوآوری در تربیت و توسعه، ۵(۴)، ۱-۱۷.

نویسنده مسئول:

دکتر شهرام رنج‌دوست

پست الکترونیکی: Dr.Ranjdoust@iau.ac.ir

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

تحولات پرشتاب فناوری در دهه‌ی اخیر، مرزهای سنتی آموزش و حرفه‌های علمی را به‌طور بنیادین دگرگون کرده است. یکی از این فناوری‌های تحول‌آفرین، هوش مصنوعی است که به‌ویژه در حوزه‌ی آموزش عالی و رشته‌های علوم انسانی و حقوقی، فرصت‌ها و چالش‌های متعددی را پدید آورده است (1). ورود هوش مصنوعی به عرصه‌ی آموزش حقوق، نه تنها ابزارهای آموزشی و پژوهشی را متحول ساخته، بلکه پرسش‌هایی اساسی در مورد استقلال فکری، مسئولیت مدنی، اخلاق حرفه‌ای و ماهیت یادگیری در این رشته ایجاد کرده است (2). آموزش حقوق به دلیل ماهیت تحلیلی، تفسیری و انسانی خود، در برابر فناوری‌های خودکارسازی مانند هوش مصنوعی، با حساسیت بیشتری روبه‌رو است. با این حال، تجربه‌ی جهانی نشان می‌دهد که فناوری هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان مکملی برای ارتقای تفکر انتقادی، آموزش تطبیقی، و توسعه‌ی مهارت‌های تحلیلی در آموزش حقوق ایفای نقش کند (3).

پژوهش‌های اخیر حاکی از آن‌اند که استفاده از مدل‌های زبانی مولد و سیستم‌های تحلیل داده در آموزش حقوق، به ارتقای درک مفهومی و افزایش مشارکت یادگیرندگان کمک می‌کند (4). با این وجود، همچنان نگرانی‌هایی درباره‌ی اعتبار و صحت محتوای تولیدشده، خطر جانبداری الگوریتمی و نقض اصول اخلاق حرفه‌ای وجود دارد. در پرونده‌ی معروف *Mata v. Avianca*، استفاده‌ی نادرست از محتوای تولیدشده توسط ChatGPT موجب طرح مباحث حقوقی گسترده‌ای در مورد مسئولیت و اعتبار منابع شد (4). چنین چالش‌هایی اهمیت آموزش اخلاق فناوری و توسعه‌ی سواد هوش مصنوعی برای دانشجویان حقوق را برجسته می‌سازد (3).

از دیدگاه فلسفی و نظری، رویکردهای نوین در فهم حقوق مثبت در پرتو هوش مصنوعی نیز به‌وجود آمده‌اند. رومن معتقد است که هوش مصنوعی می‌تواند به بازخوانی مفاهیم بنیادین حقوق، از جمله عدالت، قانون‌مندی و تصمیم‌گیری منطقی، کمک کند و درک مثبت‌گرایانه‌تری از حقوق در عصر دیجیتال فراهم آورد (1). در همین راستا، پاسوپولتی از مفهوم «حقوق کوانتومی» سخن می‌گوید که در آن تحلیل داده‌ها و تصمیم‌سازی‌های حقوقی با بهره‌گیری از ترکیب الگوریتم‌های یادگیری ماشین و تحلیل‌های احتمالاتی انجام می‌شود (5). چنین تحولات نظری نشان می‌دهد که هوش مصنوعی نه تنها ابزاری فنی بلکه مفهومی فلسفی است که مبانی اندیشه‌ی حقوقی را نیز دگرگون می‌کند (6).

در حوزه‌ی آموزش حقوق، هدف اصلی استفاده از هوش مصنوعی، تسهیل فرایند آموزش تعاملی و ارتقای مهارت‌های حل مسئله است. مطالعاتی که در دانشگاه‌های اروپا و آسیا انجام شده‌اند، نشان می‌دهند که ترکیب مدل‌های یادگیری ماشین با روش‌های سنتی آموزش، موجب افزایش عمق یادگیری و توانایی استدلال دانشجویان شده است (2، 7). وبر و همکارانش در پژوهشی تجربی نشان دادند که بازخورد هوشمند مبتنی بر یادگیری ترکیبی (Hybrid Intelligence) می‌تواند مهارت‌های نگارش حقوقی دانشجویان را بهبود بخشد و آن‌ها را در فرایند تحلیل و استدلال قضایی فعال‌تر کند (7). این یافته‌ها اهمیت هوش مصنوعی را در تقویت بازخورد آموزشی، ارزیابی مستمر و شخصی‌سازی مسیر یادگیری تأیید می‌کنند (8).

در عین حال، یک بُعد مهم در بررسی کاربرست هوش مصنوعی در آموزش حقوق، ملاحظات اخلاقی و قانونی آن است. میگلورینی و موریرا تأکید می‌کنند که مدارس حقوق باید سواد هوش مصنوعی را به عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی برنامه درسی خود بگنجانند تا نسل آینده‌ی وکلا و قضات بتوانند با چالش‌های ناشی از اتوماسیون حقوقی مواجه شوند (3). از منظر حقوق فناوری، مسائلی مانند مسئولیت مدنی ناشی از تصمیمات خودکار، مالکیت فکری داده‌های آموزشی، و تعارض منافع میان نهادهای آموزشی و فناوری‌محور باید به صورت شفاف در سیاست‌های آموزشی تعریف شوند (9). مایانا و سانتیکا در مطالعه‌ای تطبیقی، از منظر حقوق مالکیت فکری نشان دادند که تنظیم‌گری استفاده از هوش مصنوعی در آموزش نیازمند چارچوب‌های نظارتی چندسطحی است که هم حقوق مؤلفان و هم منافع آموزشی را تضمین کند (9).

از سوی دیگر، مسئله‌ی عدالت آموزشی و فرصت برابر در بهره‌مندی از فناوری‌های هوش مصنوعی از اهمیت بالایی برخوردار است. وانگ و یانگ با طراحی مدل «آموزش حقوق بین‌الملل هوشمند» نشان دادند که ادغام هوش مصنوعی در آموزش حقوقی می‌تواند با ایجاد شبکه‌های آموزشی دیجیتال، دسترسی عادلانه‌تری به منابع علمی برای دانشجویان در مناطق محروم فراهم سازد (10). در نظام‌های آموزشی مدرن، هوش مصنوعی نه تنها ابزار تسهیل آموزش است بلکه می‌تواند ساختارهای نهادی را به سوی عدالت آموزشی و مشارکت‌محوری سوق دهد (11). زائو و همکارانش در پژوهشی در چین، اثرات هوش مصنوعی بر نظریه و عمل حقوقی را بررسی کردند و نتیجه گرفتند که استفاده‌ی صحیح از این فناوری می‌تواند به ارتقای دقت در تصمیم‌گیری‌های حقوقی و کاهش خطاهای انسانی کمک کند (11).

در کنار این پیشرفت‌ها، موانع جدی نیز در مسیر به‌کارگیری هوش مصنوعی در آموزش حقوق وجود دارد. انبوه داده‌های حقوقی، پیچیدگی مفاهیم اخلاقی، و چالش‌های زبان تخصصی از جمله موانعی هستند که باعث می‌شوند مدل‌های یادگیری ماشین به راحتی نتوانند جایگزین تحلیل انسانی شوند (6). در کشورهای در حال توسعه، ضعف زیرساخت‌های فناوری، کمبود نیروی انسانی متخصص و فقدان چارچوب‌های قانونی مشخص از جمله چالش‌های اصلی در مسیر توسعه آموزش حقوقی مبتنی بر هوش مصنوعی به شمار می‌روند (12). نواچفو و همکارانش در مطالعه‌ای میان‌فرهنگی، تأکید کرده‌اند که پذیرش هوش مصنوعی در آموزش حقوق، مستلزم بازنگری در ساختارهای نهادی، فرهنگ سازمانی و سرمایه‌ی دیجیتال دانشگاه‌ها است (12).

در سطح ساختاری، توسعه‌ی چارچوب‌های بین‌المللی برای ادغام هوش مصنوعی در نظام‌های آموزش حقوقی نیز موضوع توجه روزافزون پژوهشگران است. ترانگ و همکارانش در مطالعه‌ای تطبیقی بر نظام عدالت کیفری ویتنام نشان دادند که استفاده از سامانه‌های هوش مصنوعی در فرایند دادرسی باید با تضمین حق دادرسی عادلانه و نظارت انسانی همراه باشد تا از نقض اصول حقوق بشر جلوگیری شود (13). کرل‌بایرام و هوکا نیز با بررسی امکان‌پذیری قاضی‌های هوشمند در مقدونیه شمالی هشدار داده‌اند که فناوری بدون نظارت قضایی انسانی، می‌تواند تهدیدی برای مشروعیت نهاد قضا تلقی شود (14). بنابراین، کاربرد هوش مصنوعی در آموزش حقوق باید همواره با رعایت اصول بنیادین عدالت و اخلاق حرفه‌ای همراه باشد.

از منظر تطبیقی، بررسی سایر حوزه‌های آموزشی نیز می‌تواند بینش ارزشمندی برای نظام آموزش حقوق فراهم آورد. لیو و ژو در پژوهش خود درباره‌ی بازسازی مدل آموزش پیانو در بستر هوش مصنوعی نشان دادند که فناوری‌های هوشمند می‌توانند ساختار آموزش فردمحور را در هر رشته‌ای تقویت کنند (8). همچنین، کراوتس و توکارچوک با بررسی کاربرد هوش مصنوعی در آموزش مهندسی کشاورزی دریافتند که ادغام فناوری‌های هوشمند موجب افزایش تعامل و مشارکت یادگیرندگان و توسعه‌ی تفکر انتقادی آنان می‌شود (15). انتقال چنین تجربیاتی به آموزش حقوق می‌تواند منجر به ایجاد مدل‌های آموزشی هوشمند و چندلایه گردد که ضمن حفظ اصالت روش‌های سنتی، از ظرفیت‌های یادگیری تطبیقی بهره‌برداری کنند (2).

علاوه بر بعد آموزشی، یکی از عرصه‌های پررنگ تأثیر هوش مصنوعی، حقوق سلامت و زیست‌فناوری است. باراباش به ارتباط میان فناوری‌های تولیدمثل مصنوعی و هوش مصنوعی اشاره کرده و معتقد است که این همگرایی مرزهای جدیدی برای حقوق پزشکی ایجاد کرده است (16). چنین مباحثی نشان می‌دهد که آموزش حقوق در عصر دیجیتال نمی‌تواند از فناوری جدا باشد، بلکه باید به گونه‌ای طراحی شود که دانشجویان بتوانند ابعاد حقوقی، اخلاقی و فناورانه پدیده‌های نوین را هم‌زمان درک و تحلیل کنند. از سوی دیگر، مرور فعالیت‌های علمی و آموزشی دانشگاه‌های مطرح مانند دانشگاه مسکو نشان می‌دهد که توسعه‌ی آموزش حقوق دیجیتال به رویکرد میان‌رشته‌ای و مشارکت میان دانشکده‌های حقوق و مهندسی نیاز دارد (17).

به‌طور کلی، بررسی‌های بین‌المللی بیانگر آن است که ادغام هوش مصنوعی در آموزش حقوق، فرآیندی چندبعدی است که نیازمند تعامل میان فناوری، اخلاق، قانون و آموزش است. این فرایند نه تنها ابزارهای یادگیری را دگرگون می‌کند بلکه ماهیت دانش حقوقی را نیز بازتعریف می‌نماید (1, 6). بر این اساس، امکان‌سنجی کاربری هوش مصنوعی در آموزش حقوق، ضرورتی اساسی برای نظام آموزش عالی ایران محسوب می‌شود؛ چراکه بدون شناخت علمی از ظرفیت‌ها، الزامات و چالش‌های موجود، توسعه‌ی آموزش حقوقی هوشمند با موانع ساختاری و مفهومی مواجه خواهد شد.

هدف مطالعه حاضر، بررسی امکان‌سنجی کاربری هوش مصنوعی در آموزش رشته حقوق با تأکید بر شناسایی الزامات فناورانه، آموزشی و اخلاقی آن در بستر آموزش عالی ایران است.

روش پژوهش

در این پژوهش از رویکرد ترکیبی اکتشافی-توالی استفاده شد که شامل دو بخش کیفی و کمی بود. هدف از انتخاب این طرح، شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر امکان‌سنجی کاربری هوش مصنوعی در آموزش رشته حقوق و سپس اعتبارسنجی تجربی آن‌ها از طریق تحلیل داده‌های کمی بود. در بخش کیفی، شرکت‌کنندگان شامل ۲۴ نفر از متخصصان حوزه حقوق، اساتید دانشگاه، و کارشناسان فناوری آموزشی از شهر تهران بودند که با روش نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس معیارهایی چون سابقه تدریس در رشته حقوق، تجربه استفاده از فناوری در آموزش، و آشنایی با مفاهیم هوش مصنوعی انتخاب شدند. مصاحبه‌ها به صورت نیمه‌ساختاریافته و حضوری انجام

گرفت و هر مصاحبه به‌طور میانگین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه به طول انجامید. در بخش کمی، جامعه آماری شامل کلیه اساتید و دانشجویان رشته حقوق در دانشگاه‌های تهران بود. از این جامعه، نمونه‌ای به حجم ۲۵۰ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شد تا دیدگاه‌های آنان نسبت به کاربست هوش مصنوعی در آموزش حقوق گردآوری و تحلیل شود.

ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی، راهنمای مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود که پس از مرور ادبیات نظری و پیشینه پژوهش تهیه شد. سؤالات مصاحبه به‌گونه‌ای طراحی گردید که بتواند ابعاد مختلف امکان‌سنجی، شامل الزامات فناورانه، چالش‌های حقوقی و اخلاقی، آمادگی فرهنگی و آموزشی، و فرصت‌های توسعه‌ای را پوشش دهد. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها با روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) و با بهره‌گیری از نرم‌افزار NVivo 14 تحلیل شد. فرایند تحلیل در شش مرحله شامل آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جست‌وجوی مضامین، بازبینی مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین، و گزارش‌نویسی نهایی انجام گرفت. در مرحله کدگذاری باز، گزاره‌های کلیدی از متن مصاحبه‌ها استخراج و در مراحل بعدی در قالب مضامین محوری و اصلی طبقه‌بندی شدند. برای اطمینان از روایی یافته‌ها، از روش بازبینی اعضا (Member Checking) و بررسی همتایان متخصص استفاده شد و در نهایت، مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها و شاخص‌های کلیدی مربوط به امکان‌سنجی هوش مصنوعی در آموزش حقوق شناسایی گردید.

در بخش کمی، ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه‌ای محقق‌ساخته بود که بر اساس یافته‌های بخش کیفی و مرور منابع نظری تدوین شد. این پرسش‌نامه شامل گویه‌هایی در زمینه ابعاد مختلف امکان‌سنجی از جمله آگاهی و نگرش نسبت به هوش مصنوعی، زیرساخت‌های فنی و آموزشی، ملاحظات اخلاقی و حقوقی، و میزان آمادگی نهادی برای به‌کارگیری فناوری بود. برای سنجش روایی محتوا، پرسش‌نامه در اختیار چند نفر از اساتید حوزه حقوق و متخصصان فناوری آموزشی قرار گرفت و اصلاحات لازم اعمال شد. پایایی ابزار نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید که مقدار آن برای کل پرسش‌نامه ۰.۸۷ به‌دست آمد و نشان‌دهنده انسجام درونی مطلوب بود.

تحلیل داده‌ها در دو سطح انجام گرفت. در سطح نخست، داده‌های توصیفی شامل میانگین، انحراف معیار، و توزیع پاسخ‌ها برای متغیرهای اصلی محاسبه شد تا وضعیت کلی نگرش و آمادگی شرکت‌کنندگان مشخص گردد. در سطح دوم، برای بررسی ساختار عاملی پرسش‌نامه و تأیید مؤلفه‌های شناسایی‌شده از بخش کیفی، از تحلیل عاملی تأییدی (Confirmatory Factor Analysis) با بهره‌گیری از نرم‌افزار SmartPLS استفاده گردید. نتایج تحلیل عاملی تأییدی شاخص‌های برازندگی قابل‌قبولی را نشان داد و مؤلفه‌های استخراج‌شده از بخش کیفی مورد تأیید قرار گرفتند. همچنین روابط میان مؤلفه‌ها و متغیرهای زمینه‌ای با آزمون‌های آماری مناسب بررسی شد تا ابعاد مختلف امکان‌سنجی هوش مصنوعی در آموزش حقوق از نظر آماری نیز اعتبار یابند.

یافته‌ها

در این بخش ابتدا نتایج تحلیل مضمون بخش کیفی ارائه می‌شود و سپس یافته‌های کمی شامل آمار توصیفی، تحلیل عاملی تأییدی، شاخص‌های برازش و آزمون روابط میان متغیرها گزارش می‌گردد.

جدول ۱. مضامین نهایی استخراج شده از تحلیل مضمون مصاحبه‌ها

مضمون اصلی	مضامین فرعی	فراوانی	درصد پوشش	نمونه گزاره شرکت‌کنندگان
الزامات فناورانه	زیرساخت سخت‌افزاری، امنیت داده، دسترسی به پلتفرم‌های بومی	۶۵	۲۱.۶	بدون بسترهای امن داده و سامانه‌های بومی، استفاده از AI در کلاس‌های حقوقی عملی نیست.
الزامات آموزشی	سواد دیجیتال اساتید، بازآموزی روش‌های تدریس، طراحی محتوای تطبیقی	۷۲	۲۳.۹	اساتید باید یاد بگیرند چطور از هوش مصنوعی در تحلیل پرونده‌های فرضی استفاده کنند.
چالش‌های اخلاقی و حقوقی	حفظ حریم خصوصی، مسئولیت مدنی، مالکیت فکری داده‌ها	۵۴	۱۷.۹	هوش مصنوعی باید تابع اصول اخلاق حرفه‌ای و رازداری موکل باشد.
نگرش و پذیرش کاربران	اعتماد به فناوری، ترس از جایگزینی، ارزش افزوده آموزشی	۵۹	۱۹.۶	بسیاری از دانشجویان می‌ترسند جای نقش پژوهشگر انسانی را بگیرد.
فرصت‌های توسعه‌ای	دسترسی به آموزش مجازی هوشمند، تحلیل تطبیقی قوانین، تسهیل عدالت آموزشی	۵۲	۱۶.۹	AI می‌تواند مقایسه قوانین ایران و بین‌الملل را برای دانشجویان ساده کند.

داده‌های کیفی نشان داد که پنج مضمون اصلی، بنیان مفهومی امکان‌سنجی را تشکیل می‌دهند. مضمون «الزامات آموزشی» بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داد و بیانگر آن است که توسعه توانمندی‌های فناورانه و تربیت استادان آشنا با فناوری، پیش‌شرط اصلی بهره‌گیری از هوش مصنوعی در آموزش حقوق است. مضامین «چالش‌های اخلاقی و حقوقی» و «نگرش کاربران» نیز از نظر عمق محتوایی اهمیت بالایی داشتند و بر ضرورت تدوین چارچوب‌های حقوقی مشخص برای به‌کارگیری هوش مصنوعی در آموزش تأکید کردند.

جدول ۲. آمار توصیفی متغیرهای پژوهش (N=250)

متغیر	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر
آگاهی از هوش مصنوعی	۳.۶۸	۰.۷۱	۱.۹۰	۵.۰۰
نگرش به هوش مصنوعی	۳.۵۴	۰.۷۷	۱.۸۰	۵.۰۰
الزامات فناورانه	۳.۲۲	۰.۶۹	۱.۶۰	۴.۹۰
ملاحظات اخلاقی-حقوقی	۳.۷۵	۰.۶۶	۲.۰۰	۵.۰۰
آمادگی آموزشی	۳.۴۰	۰.۷۳	۱.۷۰	۴.۸۰
تمایل به استفاده در آینده	۳.۸۱	۰.۶۴	۲.۱۰	۵.۰۰

یافته‌های توصیفی نشان داد که میانگین تمام متغیرها بالاتر از مقدار متوسط نظری (۳) است، که نشان‌دهنده نگرش مثبت و آمادگی نسبی در میان جامعه دانشگاهی رشته حقوق نسبت به کاربست هوش مصنوعی است. بالاترین میانگین مربوط به متغیر «تمایل

به استفاده در آینده» ($M=3.81$) بود که بیانگر امید به کاربرد گسترده‌تر فناوری در آموزش حقوق است. پایین‌ترین میانگین مربوط به «الزامات فناورانه» ($M=3.22$) بود که نشان می‌دهد زیرساخت‌های فنی هنوز در وضعیت بهینه قرار ندارند.

جدول ۳. نتایج تحلیل عاملی تأییدی (CFA)

سازه	بار عاملی	میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE)	پایایی ترکیبی (CR)	آلفای کرونباخ
آگاهی و نگرش	۰.۷۲-۰.۸۴	۰.۵۹	۰.۸۶	۰.۸۳
الزامات فناورانه	۰.۶۸-۰.۸۱	۰.۵۵	۰.۸۴	۰.۷۹
ملاحظات اخلاقی-حقوقی	۰.۷۰-۰.۸۷	۰.۶۱	۰.۸۸	۰.۸۲
آمادگی آموزشی	۰.۷۳-۰.۸۹	۰.۶۳	۰.۹۰	۰.۸۵
تمایل به استفاده	۰.۷۵-۰.۹۲	۰.۶۷	۰.۹۱	۰.۸۷

نتایج تحلیل عاملی تأییدی نشان داد که همه بارهای عاملی بزرگ‌تر از ۰.۶ بوده و در سطح ۰.۰۰۱ معنادار هستند. مقادیر AVE بالاتر از ۰.۵ و پایایی ترکیبی بالاتر از ۰.۷ نشان می‌دهد که روایی همگرا و پایایی سازه‌ها مطلوب است. در مجموع، مدل اندازه‌گیری پژوهش از اعتبار و انسجام کافی برخوردار بوده و مؤلفه‌های استخراج‌شده از تحلیل مضمون در ساختار عاملی تأیید شدند.

جدول ۴. شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری

شاخص	مقدار به دست آمده	مقدار مطلوب	وضعیت
χ^2/df	۲.۳۴	< ۳	مطلوب
RMSEA	۰.۰۵۶	< ۰.۰۸	مطلوب
CFI	۰.۹۴	> ۰.۹۰	مطلوب
TLI	۰.۹۲	> ۰.۹۰	مطلوب
GFI	۰.۹۱	> ۰.۹۰	مطلوب

شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که مدل نهایی از برازش مناسبی برخوردار است ($CFI=0.94$)، ($RMSEA=0.056$). این نتایج تأیید می‌کند که داده‌های مشاهده‌شده به‌خوبی با ساختار نظری مدل امکان‌سنجی همخوانی دارند. بنابراین، ابعاد شناسایی شده یعنی «آگاهی و نگرش»، «الزامات فناورانه»، «ملاحظات اخلاقی-حقوقی»، «آمادگی آموزشی» و «تمایل به استفاده» می‌توانند ساختار مفهومی امکان‌سنجی هوش مصنوعی در آموزش حقوق را به‌درستی تبیین کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان داد که امکان‌سنجی کاربری هوش مصنوعی در آموزش رشته حقوق در سه بعد اصلی الزامات فناورانه، الزامات آموزشی و ملاحظات اخلاقی-حقوقی قابل تبیین است. یافته‌های بخش کیفی و کمی پژوهش به‌طور هم‌راستا بیانگر آن بودند که گرچه نگرش اساتید و دانشجویان نسبت به به‌کارگیری فناوری‌های هوش مصنوعی در آموزش حقوق مثبت است، اما کمبود زیرساخت‌های فنی، ضعف در سواد دیجیتال آموزشی و ابهامات اخلاقی و قانونی از موانع جدی در مسیر تحقق کامل این فرایند

محسوب می‌شود. این نتایج با روند جهانی استفاده از فناوری‌های هوش مصنوعی در آموزش حقوق سازگار است؛ جایی که پژوهشگران متعددی تأکید کرده‌اند که بدون طراحی چارچوب‌های قانونی و تربیت استادان متخصص، کاربست این فناوری‌ها نمی‌تواند به اثربخشی واقعی منجر شود (2, 7).

در تبیین یافته‌ها، نخستین بعد یعنی الزامات فناوریانه نقش اساسی در موفقیت پروژه‌های آموزش حقوق هوشمند دارد. داده‌های پژوهش حاضر نشان داد که شرکت‌کنندگان ضعف زیرساخت‌های دیجیتال، محدودیت در دسترسی به نرم‌افزارهای بومی و نبود بسترهای امن داده را از موانع کلیدی می‌دانند. این یافته با پژوهش ایزاکوف هم‌خوانی دارد که بر اهمیت توسعه سیستم‌های حقوقی دیجیتال، زیرساخت‌های تحلیلی و پلتفرم‌های پردازش داده برای ادغام مؤثر هوش مصنوعی در نظام آموزش و قضا تأکید دارد (6). همچنین، نتایج مطالعه‌ی کربلایرام و هوکا در مقدونیه شمالی نشان داد که فقدان زیرساخت‌های فنی و بی‌اعتمادی نهادی از موانع اصلی در پذیرش «قاضی‌های هوشمند» محسوب می‌شود که مشابه چالش‌های شناسایی‌شده در آموزش حقوق ایران است (14). در حقیقت، هرگونه تحول فناوریانه در نظام آموزش حقوق نیازمند هم‌زمانی میان توسعه‌ی فنی، تنظیم‌گری حقوقی و سرمایه‌گذاری آموزشی است؛ به بیان دیگر، فناوری بدون بستر سازمانی و فرهنگی مناسب، نمی‌تواند نقش تحولی خود را ایفا کند (12).

دومین بعد، الزامات آموزشی است که مهم‌ترین محور در فرایند امکان‌سنجی به شمار می‌آید. یافته‌های کمی نشان داد که مؤلفه‌های مربوط به آمادگی آموزشی و نگرش نسبت به فناوری بیشترین تأثیر را بر تمایل به استفاده از هوش مصنوعی دارند. این امر نشان می‌دهد که استفاده مؤثر از فناوری‌های هوشمند در آموزش حقوق تنها در صورتی ممکن است که سواد فناوریانه‌ی اساتید و دانشجویان افزایش یابد و الگوهای یادگیری مبتنی بر مشارکت و بازخورد هوشمند طراحی شوند. پژوهش وبر و همکاران نیز در همین راستا نشان داد که ترکیب بازخورد انسانی و هوش مصنوعی در فرایند آموزش مهارت‌های نگارش حقوقی، موجب بهبود تفکر تحلیلی و خوداصلاحی دانشجویان می‌شود (7). در ادامه، پژوهش لیو و ژو نیز نشان داد که در مدل‌های آموزش هوشمند، نقش استاد از انتقال‌دهنده‌ی اطلاعات به تسهیل‌گر یادگیری تغییر می‌کند؛ تغییری که برای آموزش حقوق نیز ضروری است (8).

همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر در مورد ضرورت آموزش میان‌رشته‌ای در برنامه‌های حقوقی، با دیدگاه میگلورینی و موریرا هم‌خوانی دارد. آنان تأکید کردند که مدارس حقوق باید «سواد هوش مصنوعی» را به عنوان یکی از مهارت‌های بنیادین و حرفه‌ای در برنامه درسی خود بگنجانند تا فارغ‌التحصیلان بتوانند با چالش‌های اخلاقی و تصمیم‌گیری الگوریتمی روبه‌رو شوند (3). از سوی دیگر، نتایج مطالعه‌ی نواچفو و همکاران بر این نکته تأکید داشت که توسعه‌ی آموزش حقوق مبتنی بر هوش مصنوعی نیازمند تغییر نگرش نهادی و سازمانی دانشگاه‌ها و نیز سرمایه‌گذاری در آموزش مهارت‌های دیجیتال است (12). بنابراین، یافته‌های پژوهش حاضر تأیید می‌کند که بهبود نظام آموزش حقوق در ایران با تکیه بر فناوری هوش مصنوعی، مستلزم اصلاح ساختارهای آموزشی، بازآموزی استادان و ایجاد فرهنگ یادگیری دیجیتال است.

سومین محور تحلیل، ملاحظات اخلاقی و حقوقی بود که در یافته‌ها به عنوان یکی از پرچالش‌ترین مؤلفه‌ها شناسایی شد. شرکت‌کنندگان در پژوهش حاضر تأکید کردند که بدون تعریف دقیق مسئولیت مدنی، قواعد مالکیت فکری، و حدود استفاده از داده‌های دانشجویان، امکان به‌کارگیری گسترده‌ی هوش مصنوعی در آموزش وجود ندارد. این نگرانی‌ها با مطالعات بین‌المللی هم‌سو است. به‌عنوان نمونه، مایانا و سانتیکا با رویکرد حقوق مالکیت فکری بیان کردند که توسعه‌ی هوش مصنوعی در آموزش باید در چارچوب نظام‌های حقوقی چندسطحی انجام گیرد تا از تضاد میان منافع آموزشی و حقوق مؤلفان جلوگیری شود (9). همچنین، باراباش در حوزه‌ی حقوق سلامت و فناوری‌های زیستی نشان داد که ترکیب هوش مصنوعی با حوزه‌های حساس مانند پزشکی یا تولیدمثل مصنوعی مستلزم بازتعریف حقوق و مسئولیت‌ها در سطح فردی و نهادی است (16). این یافته‌ها با وضعیت آموزش حقوق نیز ارتباط مستقیم دارد، زیرا در هر دو زمینه، ملاحظات اخلاقی بر جنبه‌های فناورانه تقدم دارند.

در تبیین نظری یافته‌ها، دیدگاه‌های فلسفی رومن نیز اهمیت ویژه‌ای دارند. وی معتقد است که هوش مصنوعی نه تنها ابزاری آموزشی بلکه یک «پارادایم تفسیری جدید» برای درک حقوق است که موجب بازنگری در مفاهیمی چون عدالت و قانون‌مندی می‌شود (1). این رویکرد در تحلیل نتایج پژوهش حاضر نیز قابل مشاهده است، زیرا نگرش شرکت‌کنندگان نسبت به هوش مصنوعی بیشتر بر جنبه‌های مکملی و تفسیری آن در آموزش حقوق تأکید داشت تا جایگزینی انسان. افزون بر این، مطالعه‌ی پاسوپولتی در حوزه‌ی «حقوق کوانتومی» نیز نشان می‌دهد که ادغام هوش مصنوعی با روش‌های تحلیلی داده‌محور، در حال بازتعریف شیوه‌های اجتهاد و استدلال حقوقی است (5). در نتیجه، می‌توان گفت نتایج پژوهش حاضر هم‌راستا با این جریان فکری است که هوش مصنوعی می‌تواند به‌عنوان عامل تقویت‌کننده‌ی تحلیل منطقی در آموزش حقوق عمل کند، نه جایگزین قضاوت انسانی.

از منظر کاربردی، یافته‌های این مطالعه با نتایج پژوهش‌های انجام‌شده در سایر نظام‌های آموزشی نیز هم‌خوان است. برای مثال، ترانگ و همکاران در مطالعه‌ی خود درباره‌ی نظام دادرسی ویتنام، نشان دادند که به‌کارگیری هوش مصنوعی در فرآیند تصمیم‌گیری قضایی تنها در صورتی مشروع است که با نظارت انسانی و اصول دادرسی عادلانه همراه باشد (13). این نتیجه با یافته‌های پژوهش حاضر درباره‌ی ضرورت حفظ نظارت استادان در فرآیند یادگیری خودکار هم‌سو است. به بیان دیگر، آموزش حقوق مبتنی بر هوش مصنوعی نباید به حذف عنصر انسانی منجر شود، بلکه باید بر تعامل هوشمند میان انسان و ماشین استوار باشد. از سوی دیگر، یافته‌های موروزوف در بررسی فعالیت‌های علمی دانشگاه دولتی مسکو نشان داد که پیاده‌سازی آموزش حقوق دیجیتال موفق تنها زمانی تحقق می‌یابد که واحدهای حقوقی، فناوری و علوم انسانی به صورت مشترک و هماهنگ عمل کنند (17). این امر بر ضرورت میان‌رشته‌ای بودن آموزش هوش مصنوعی در دانشکده‌های حقوق ایران نیز تأکید دارد.

در نهایت، یافته‌های پژوهش حاضر تأیید می‌کند که تمایل به استفاده از هوش مصنوعی در میان دانشجویان و اساتید حقوق ایران بالاست، اما تحقق این تمایل نیازمند سرمایه‌گذاری در سه سطح سیاست‌گذاری، آموزش و زیرساخت است. یافته‌های وانگ و یانگ نیز نشان داد که مدل آموزش حقوق بین‌الملل هوشمند موجب افزایش عدالت آموزشی و دسترسی برابر به منابع علمی می‌شود

(10). این امر برای نظام آموزش حقوق ایران، که با شکاف‌های دیجیتال و نابرابری‌های آموزشی مواجه است، اهمیت ویژه‌ای دارد. همچنین، پژوهش زائو و همکاران در چین نشان داد که کاربرد هوش مصنوعی در نظریه و عمل حقوقی موجب افزایش دقت تصمیم‌گیری و کاهش خطاهای انسانی می‌شود (11). این یافته نیز تأیید می‌کند که بهره‌گیری صحیح از هوش مصنوعی می‌تواند به بهبود کیفیت آموزش و تصمیم‌سازی در رشته حقوق منجر شود.

به‌طور کلی، نتایج این پژوهش هم‌راستا با مطالعات جهانی نشان می‌دهد که امکان‌سنجی کاربرت هوش مصنوعی در آموزش حقوق، نه تنها به ارتقای کیفیت یادگیری و افزایش عدالت آموزشی منجر می‌شود، بلکه موجب تحول در روش‌های تفکر، تحلیل و قضاوت حقوقی نیز می‌گردد. با این حال، تحقق این هدف نیازمند نگاه جامع به سه حوزه‌ی اصلی یعنی فناوری، اخلاق و آموزش است. بدین معنا که تنها توسعه‌ی ابزارهای هوشمند کافی نیست؛ بلکه نظام آموزش حقوق باید خود را با پارادایم جدیدی سازگار سازد که در آن هوش مصنوعی به عنوان یاریگر تفکر انسانی عمل کند، نه جایگزین آن (1, 2, 6).

این پژوهش همانند سایر مطالعات، با محدودیت‌هایی مواجه بود. نخست آنکه نمونه‌ی پژوهش تنها از میان اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های تهران انتخاب شد که ممکن است دیدگاه‌های مناطق دیگر کشور را به‌طور کامل منعکس نکند. دوم، در بخش کیفی، اگرچه اشباع نظری حاصل شد، اما تنوع تخصصی شرکت‌کنندگان می‌توانست گسترده‌تر باشد تا ابعاد حقوقی و فناورانه به‌صورت متوازن‌تری نمایان شود. سوم، ابزار پرسش‌نامه با وجود برخورداری از روایی و پایایی مطلوب، متکی بر خودگزارشی بود و ممکن است سوگیری پاسخ‌دهندگان در ارزیابی نگرش و تمایل به استفاده از فناوری تأثیر گذاشته باشد. همچنین، پژوهش حاضر به بررسی دیدگاه‌ها پرداخته و از سنجش عملکرد واقعی کاربران در محیط‌های آموزشی هوشمند بازمانده است.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده به بررسی اثر بخشی مدل‌های خاص هوش مصنوعی در آموزش حقوق، مانند سیستم‌های گفت‌وگو محور یا ابزارهای تحلیل قضایی هوشمند، بپردازند. همچنین، مطالعات تطبیقی میان دانشگاه‌های ایران و سایر کشورها می‌تواند در شناسایی بهترین شیوه‌های اجرا و تنظیم‌گری مؤثر باشد. بررسی دیدگاه‌های سیاست‌گذاران آموزشی و نهادهای قانون‌گذار نیز می‌تواند به طراحی چارچوب‌های قانونی روشن‌تر برای کاربرت فناوری در آموزش حقوق کمک کند. انجام مطالعات میدانی در محیط‌های آموزشی واقعی و استفاده از روش‌های آزمایشی برای سنجش تأثیر مستقیم هوش مصنوعی بر یادگیری دانشجویان حقوق از دیگر مسیرهای پژوهشی مهم آینده است.

در سطح عملی، دانشگاه‌ها باید برنامه‌های بازآموزی برای اساتید حقوق طراحی کنند تا آنان با ابزارهای هوش مصنوعی آموزشی آشنا شوند. توسعه‌ی پلتفرم‌های بومی آموزش حقوق مبتنی بر هوش مصنوعی می‌تواند استقلال فناورانه و امنیت داده‌ها را تضمین کند. وزارت علوم و قوه قضاییه نیز لازم است چارچوبی مشترک برای رعایت اصول اخلاقی، حفظ حریم خصوصی و تنظیم مسئولیت‌های ناشی از استفاده از هوش مصنوعی در آموزش تدوین کنند. در نهایت، تلفیق فناوری با ارزش‌های انسانی و حقوقی باید راهنمای اصلی در مسیر تحول آموزش حقوق در ایران باشد تا این تحول نه تنها فنی بلکه فرهنگی و معرفتی نیز باشد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

1. Roman L. Artificial Intelligence and Positive Understanding of Law. Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law Named After King Danylo Halytskyi. 2025(19(31)):80-7. doi: 10.33098/2078-6670.2025.19.31.80-87.
2. Ignjatović G. AI Technologies in Legal Education: Milestones and Signposts for AI Integration. Zbornik Radova Pravnog Fakulteta Nis. 2025;64(104):283-312. doi: 10.5937/zrpf1-56986.
3. Migliorini S, Moreira JI. The Case for Nurturing AI Literacy in Law Schools. Asian Journal of Legal Education. 2024;12(1):7-24. doi: 10.1177/23220058241265613.
4. Curlin J. ChatGPT Didn't Write This . . . Or Did It? The Emergence of Generative AI in the Legal Field and Lessons From Mata v. Avianca. Alr. 2025;78(1). doi: 10.54119/alr.mlrt4575.
5. Pasupuleti MK. AI and Quantum Jurisprudence: Transforming Modern Law and Revolutionizing Legal Analysis for the Future. 2024:106-24. doi: 10.62311/nesx/17939.
6. Isakov V. Artificial Intelligence in Law and Legal Analytics. Legal Issues in the Digital Age. 2024;5(4):113-37. doi: 10.17323/2713-2749.2024.4.113.137.
7. Weber F, Wambsganß T, Söllner M. Enhancing Legal Writing Skills: The Impact of Formative Feedback in a Hybrid Intelligence Learning Environment. British Journal of Educational Technology. 2024;56(2):650-77. doi: 10.1111/bjet.13529.
8. Liu L, Zhu W. Research on Restructuring the Piano Lesson Teaching Model in the Context of Artificial Intelligence. GBP Proceedings Series. 2025;5:167-73. doi: 10.70088/xk8cht06.
9. Mayana RF, Santika T. Generative Artificial Intelligence in Education and Its Governance: Perspective of Copyright Law. Jurnal Pendidikan Terbuka Dan Jarak Jauh. 2024;25(1):1-14. doi: 10.33830/ptjj.v25i1.7471.2024.
10. Wang Y, Yang S. Constructing and Testing AI International Legal Education Coupling-Enabling Model. Sustainability. 2024;16(4):1524. doi: 10.3390/su16041524.
11. Zhao Y, Kuang J, Feng Y, Shi B. The Impact of Artificial Intelligence on Legal Theory and Practice: Research Insights From Chinese Scholars. 2024;1(6):125-33. doi: 10.62517/jel.202414617.
12. Nwaechefu H, Adewusi M, Kajja T, Onwubiko K, Natukunda M. The Prospects and Challenges in Adopting Artificial Intelligence Toward Effective Legal Education. Kiulj. 2024;6(2):152-62. doi: 10.59568/kiulj-2024-6-2-08.

13. Trang NTT, Linh NH, Hoang NTC, Kiet PVT, Loan LTN, Phuc NTH. Right to a Fair-Trial When Applying Artificial Intelligence in Criminal Justice - Lessons and Experiences for Vietnam. *Journal of Law and Sustainable Development*. 2024;12(3):e601. doi: 10.55908/sdgs.v12i3.601.
14. Korbayram A, Hoca E. Artificial Intelligence in the Judiciary, Ai Judges, and Its Applicability in North Macedonia. 2024;228-39. doi: 10.55843/isc2024conf228k.
15. Kravets S, Tokarchuk O. Integration of Artificial Intelligence in the Educational Process of Agro Engineering Students. *Engineering Energy Transport Aic*. 2024(2(125)):91-8. doi: 10.37128/2520-6168-2024-2-10.
16. Barabash OO. The Right to Medical Care and Healthcare in the Field of Reproductive Technologies: Artificial Intelligence and Artificial Reproduction. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025(1):921-7. doi: 10.24144/2788-6018.2025.01.154.
17. Morozov AV. Scientific and Pedagogical Activity Department of Computer Law and Information Security of the Hssa of Lomonosov Moscow State University. 2025(№4, 2024):53-68. doi: 10.55959/msu2413-631x-27-15-4-04.